

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

20452^x

GOTLAND

Hellvi

24/1 1950

Franzén, Carl, 1950

- c Svar på ULMA:s frågelista M 188 Vård och användning av vilda träd, buskar och örter på inägomark 37 bl.4:o

Växtnamn exc.för realkat.av A.Lilja 1976

Lic Ö-1542 5000 1978-09

20452

Kopia från Institutet för språk och folkminnen. Accnr. 20452. C. Franzén. Gotl

20452

Eki, "aiki"

Gottland

Man skiljde på två sorters eki, med. No. härad "aiki" och järnaiki. Muldaiken har knörligare form och grovare bark. Järnaiken som är mera rättvänd har högre resning, mera uppstående grenar och slätare bark.

Före 1870 t. var ekens fridlyst för flottans behov, vilket dock synes ha hindrat att man här använt längvuxna ekar till goda björkar i 1700 tals hus. Strandvidargårdens på Tjälling har vidvuxna golvtriar.

I någon mindre omfattning torde man använt eki i skeppesverksthus "bulthus". En fiskeröd, "strandbod" vid Barlast gamla badstuga i Härbro är av eki, både "hämshuckar", "svillar" och "bultar" är av eki.

Järneki brukades till möbelsvirke, till "slår" i väppinnharrar, ibland även till "karoträvar", i den gottländska "dräktflozen" till sjöbrunnar

dröit-

66. "ait"

2
Gotland

"vise", mullstock, och "kvist", skyttång och handtag. I härad
I vagnar hade man järnets till "sprakar", hjul-
ekrar, till "flautar", både fast och "lös flautar"
i vagnsredet, samt till "vagnslävar", stavar. En
del brukade ären järnets till svänglar.

I sludar och kälkar användes ett vanligt till
"gjätkar", bärestavar mellan "flautar" och "maidar".

I vandringsträskverken hade man oftast järn-
ett till slagar i "turner", cylindern, ären till
"träskverksbojgar", om man ej kunde få axel.

I hundslaga "val", hade man ett till slugbrä.

Till svarvstolar, hyvelbänkar, i spennrock-
hjul till lötar, i "trösklar" och ibland ären vä-
karmar till yttre dämmar, samt till dämmar i
teyrkor m.m. användes ett. Till grindstockar,
dricketurmor, kistor, "kyllrag", att vid slakt
bäcka "kyllmat" i, till klubbor och kilar för
redhugning, samt till mycket annat användes ett.

Lehr. "aiti"

Gotland

No. härad

Hellvi

Mulldräkten användes förbrädesvis till ved. Ten brast "aitavid" var "skiden", bräna 5 kv. tunga, i burredd 6 kvaster.

Ekun högs, så väl som allt annat virke vanligt på nyåret helld i Januari, men vid odlingar även på annan tid. Sagat ekvirke skulle luggas i vatten en tid så blev inga sprickor där.

Ekblöv har ej använts. Parken lär ibland används vid garvning. Galläpplen lär järt använts till bläck med järnvikriol. Man köpte järt bläck hos garvare. Ekrotten användes till svin, ibland direkt gjord, ibland skulade och kackade och iblandade joder-såd förmalade till "skrudmjöl", gröpe. Hur man fick skulen av ved jag ej säkert, ibland lär man skollat ollonen, ibland fick barnen knacka sönder skulen.

Ekun bröddes ~~vissa~~ mycket utbratt för askslag. En "forsgrjäske" gömde sig under en ek stog arkan mer,

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Gotl

Diverse om etc.

Gotland

Vid Lilla Lilla hade man en natt sett di som undan jardi danse bring en aitskum-
mel ute i gärdä." Hedsvimpe.

"Trellait" kallats en stor etc v. om vägen Hang-
var - Hall. Den var fört mera iholig som nu har
svikit igen. Barn kullade slem in i ekern. Man lär även
kallat slantar det för vad hang jag y ju reda prä. Heden
där den står kallas "Kämparäven". En bit öster
om ekern är två hullstensblock, "Kämparstainar."

Far och son byggde var sin kyrka, fadern byggde Halls,
sonen Hangvars. Fadern blev avundsjukt på sonen som
gjtt sin kyrka finare och kullade in stor slem på Hang-
var, men sonen svarade med en annan slem och båda
slog samman på Kämparäven, där de ligger än i dag.

Berättat av Paul Hejdenberg i Hall som hört sin mor-
mor berättas där om. Hon född 1828 i Hall.

Hejdenberg berättade att man i Hall slappat eklov
på lammen och repat hassellov på svinen.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Gotl

5-
Ek. "aiki"

Gotland

Ten akers nr. om Sulergården gård står "Surrjär-¹⁰ härad
aiki". "Huggur di den så brinnur Surrjärare går" Hellsis mfl.

Under den trettio man skall finnas en skatt. Vid
plöjning på 1800 t. hade man hittat en silverskuff,
"en häls styrelse" full med silverspänningar på nå-
got avstånd från eken. Ribben har slagit flera gånger
i eken, men skadat obetydligt.

På Lorents Petterssons vackra gård vid Sundar-
hage i Fleränge står invid en brunn den lussmärke
"Sundarhageaiki", Jarlän "hail hot, u flure gangar
sundarskyen av åskan så livar den."

"Muld aiki" ansågs för bärta två till "sigdspänningar"
kräddrycken belagda med grus, stött sandsten.

I hote aiktas "botde ugglor". Kuglen sägde i änglevägen:
"Ja hille mi en holar aikt, ner i prästens hage. U när ja skudde flange dit,
da gick prästens ban u fage. Di kom aiktar mi mä rop u skrei; u ja
mutte flange häuli förbi. Ma ja inte häile; ja ja ma häile."

Hellsis i okt. 1949. Carl Franzén

Gotland

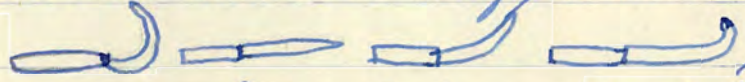
Hellerwi.

Äsk, "äsk."

Äsk användes i regel enbart till lövtäckt anläggningen där man härad väck vid gårdar, vägar, i hagar eller ängar.

"Äskelapp" används som det bästa lövfoder åt lammen men även till nöd och hästar. Man "klapp" äskor på sätt vidstående anbyder. Äskar de talar en klappes, då har de ingen nöd av, de bäre bli man's borsige "vade man. Man högg av grenarna, puen loppes någon aln från stammen och efter några år alla utvuxna skott. Detta gjorde man på eftersommaren eller skördens av såd när man fick tid.

De finare kvinnorna med löven "knippse" man av med "lövknippse" som kunde vara en gammal skära, en kniv, en avbruten "sigdpige" som man skaffat eller en smidd knippse med en brok på att lättare dra åt sig grenarna.

Lövklappet bördes hem samma dag och lades upp på ett bekvämt lopp, "lövtrindor eller ett "kraskverks lopp". Det fick ej komma dagg på eller regn, då blev det svart, Det bands ej. eller vrd.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Aconr. 20452, C. Franzen, Gotl

Äste, "äste"

"Äste", ästevirkhet, om man tvång någon äst, som de härade dock ej var vanligt, användes i regel till ved. Äste som ej tillämpats och unga ästare, "grönästare" använde man ibland till ett och annat by det var starkt virke, ibland till svänglar, till hjutor och skaff. m m.

Till "rivare", hundräffor hade man rätklucen äst till "rivtröjar", tvärträet med pinnarna, samt rätkoffla ären till "rivländar", räffelpinnar. "Gottlandsreivru" är världens finaste räffra, med "tröje" av "äste", "ländar" av "äste" eller "apald" och "benjar" av rönn-spön och "stake" av

rätklucen tall samt utom övre delen av staken skönt lemnalad med fjöts röd mönje fjärg, som i ängarna var en vacker kromple menh fjärg, till gränshav.

En gottlandslös som varit i Stockholm en 8 dagar frågade sin mor "mamma va kallar dom en sån här fö, på kunde på en rivve som stod emot en vägg, men så fransade him på rivländarna och ofakus slog henne mitt i ansiktet. "jävlar rivve" utbrast hon.

En gottlandslös som varit i Stockholm en 8 dagar frågade sin mor "mamma va kallar dom en sån här fö, på kunde på en rivve som stod emot en vägg, men så fransade him på rivländarna och ofakus slog henne mitt i ansiktet. "jävlar rivve" utbrast hon.

Björke.

Gotland

Björke förekom i blandskog, samt i naturliga sid- No Glärad
lända ångar. Den högs ibland lit ved på eftervindens Hällvi
samt fins stammar kunde man säga lit möbelvirke,
då det sågde lades i vatten att "botnes ut", "svälla ut".

Vagnsbjörke som skulle vara uten starkt fjällas på
träcken efter att ha skulats för "missummersvidas" och
ha fjäll stå och torka för rot, därav blev bentrakt och
starkt virke; brokigt sådant användes till "filrar",
tjullötan, samt reder m m. av rakare bitar. Till träcken
och andra verktyg användes björke, björkvirke.

Till lötkärl användes i regel rums björkar eller ris-
ga bestånd i diken o. d. "Björkelappet" brukade man
ibland binda i hävar, "skupar", man bund om en björk-
vidja. Närm, när man skulat björk lit virke, brändes
upp, eller man hade att göra upp eld med. Darsen
hade man ibland att torka "gamlit" av, lit färgning av
fiskegarn och nät. Av björkris gjordes "björkknaster",
av ris med löv, "lökknaster" och av skulat ris på vären gjordes vispar.

Hällvi i okt. 1849 Carl Franzen

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 20452, C. Franzen, Gotl

Folkland

Oxel "houkset"

Oxel fjätkorn här endast i enstaka exemplar, men to härad var på 1800 t. mycket eftersökt som det yppersta viktiga Helliwi. Lill frötkornets kuggar, och tvöligen ärens andra kuggar som lill tvärnar o.d. Till hyvelstockar användes även ibland oxel. Som planterade lund fjätkorn oxel vid gårdar, och som vildväxt i åkerdiken och gränsväxt vid gårdsgårdar. Man klappade ej oxel. Bären åt man någon gång, jag vill minnas man använd dem i nödbröd. Hånser åt oxelbär.

(väst)

Prömoxd, "amprarbarsträ" kännes jag ej som vildsviken annat än vid gamla gårdstomter. Bären äts med begärighet, särskilt av barn. Virket har jag ej hört något om.

Prömn, "ruin", finns ibland vid någon gård eller gammal tomt. Ibland pluktades bären till svinen.

Flygrömn som vuxit i ett annat träd ansågs bra till slagning, att leta källäder. Smala römmar högs lill straket "länder", pinnar i de gamla svordens släp väffens surst lill piskstoft.

Helliwi i okt. 1949 Carl Franzen

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 20452, C. Franzen, Göt

Gottland
No Havard
Hellersi

hem, "ain."

Enen, vilken man under en period i senare tid
 ansett som ett storsagris som skulle bortbyggas,
 synes mig ha utbrätt ett stort arbete för tillkom-
 sten av gottlandsborgarna. På hedmarkerna har den
 samlat mylla och föt upp många järn i sitt läge.
 Allting av enen dugde; stammen till ypperligt vrike
 för mindre träskär, drickskannor, kunnat m. m. smälte
 enar till "staur" i gärdsgårdar, som vidjor till "bandar"
 till skeppinnar, till "spruckalldrar" (pinnar i hästskinnlar)
 till pinnar i "vänghäsklar" och "langoligar". Som gamla och
 förfästrade "ainkraklar" till ved i öppna spisar och röks-
 ved för kött och fläsk m. m.; till drickslaggar och "hanielar"
 och pluggar samt till "dymplingar", bultar i träskandrukt-
 lioner brukades en. Skibär användes till "ainbärsdricko."
 Rostade gröna ombär till de emot reumatism. Tokt ainlag
 hade man ibland i brygden av muldricka. Med ainlag ren-
 gjorde man alla träskär, även färgade man ylle grägrönd
 därmed, strumpor o. d. Haktat enris fyllde man ibland

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Gotl

Kon, ain, aine.

Gotland
No härad

i mellan loft och bräsbottnar emot rätter.
Särskilt hade man ett lunda björksvingrar med ibland, Hellvi
hv ainrötter flötade med vissa korvar fiskkorvar,
säckorvar m. m.

På vintern när lammen var inne hastade man ofta
in grönt ainris som de äto och mädde bra utav, när de
gingo ut äto de gärna av enkusarna, såväl som get-
larna. Buskarna voro på lammhaidar så finklippta
och låta, riktigt vackra, trots den karga marken, minst
lika vackra som mängen stadsparkes klippta dröme-
därer av utlänskt härbarning. Vildmarkens djur åt av
buskarna och bären och en del minste hade skydd i dem.

Som vägrivare öfver sjöisar har man satt smala enar
med grön lopp och vid lunds vägur vinterbiden likadant
så att vägrivande slapp ligga i diket.

Enor uppstår här i regel föga starka, men vid "Högstadsen"
i Rude finns en om ca 7m h. och 35 cm diam. Sand och ainris hade osann
fört på sluzans golv, och "ainslydträpp" åt den gamle.

Hellvi okt. 1919 Carl Franzen

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Gotl

Hassel, "hässle".

14
Gottland

I de forna ångarna fanns gott om hassel. På böden i härad
plötesades mötter. Man gick i "nytt skog" med en påse Heltvi.
och en "nyttkrot" som man i regel skar i skogen.
Man skulle ha "jaulnyttlar."

Hassel höjgs till gästskaff, kroppskaff m m.
"Hässelhäjpsar" höjgs till "bändslakar" som klövs
till "bändar", bänd till alla slags lumnor eller lagg-
kär. Till alla kalklumnor åtgick en stor massa,
fast någon stor inkomst blev det ej; prä 1870 t. gick man
för en kalklumna 1/2 öre vid kalkbruket. Likväl
var denna inkomst välkommen, man t. o. m önskade
sig en häst som kunde "gita hörelapån" och skeide bänd-
slakar". Invald hörelapån hade man att slaka änder.
"Hässelhäjps" till "svipskaff" eller till "svaig" dugde ej,
då blev djuret "modslulet". Det skulle vara fönn.

Hassel växer här som buskar "hässlebuskar" och g'vanligt
med grövre stammar än som en arms grovlek, och jag såg
i Kräklingbo prästäng en med en meter vid lat massa vid mar-
ken från vilken upp växte många stora stammar.

Hassel, "hässle."

Gottland

Hasselns barkhången om våren "hässeltanrypp" flörkades i skårad
 och blanda i "daigne", gröt av kokt potatis mjöl eller kli till
 till hönser. Jag vill minnas mig ha hört att man i nord-
 liden ären inblandat "hässeltanrypp" i brödmjöllet.

Hellvi

Förhat hässelöv till djuren synes ej förekommit eller
 som "klapp", men det var ganska vanligt att man
 "pepe" eller "ribbe" av "hässelöv" till svinen. Detta till-
 gick så att man med handflatorna emot varandra
 drog av löven åt sig och fylldes i en säck; lättast
 gick detta från unga luga beutar. Jag tänkte omig
 ursprungel till "klappe löv" kommit av detta sätt,
 men ingen har hört detta, utan man sade: "pepe", "ribbe"
 eller "rabbe". Det gröna lövet lades i ett spann, slops
 mjöl och hett vatten för och svinen åt med begärighet.
 Att ribbe löv på detta sätt ären från andra träd än ej
 känt annat än från alm och då från luga jordskott.

2

Hellvi i okt. 1949 Carl Franzen

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Gotl

Gotland
No. Härad
Helleri.

Vildapel, "apald", "markäppelträ", "säuräppelträ."

Vildapel förekom i ångar, företrädesvis i närheten av "hämnpagravar", järnåldershusgrunder. I Präst-ången i Helleri inbill en sådan husgrund är det många vildaplar av två sorter, en större fruktbart och en mindre, däromkring växer även nägot oxel, myrorn och slämbär, i övrigt hassel, ek och tall, och bland örter "kaijor", som vid alla gamla gårdar. "Kaijor" har man till tveta "kaijsäupe" på om våren.

[Allium scorodoprasum]

"Markäpplar" frockades och jalockasämne till svinen. Förr, användes de även till människor, stekta, tvetade och såa, ibland i stället för ärdicka i linser och bruna bröda.

Apald var ett hårt träslag. Enligt Sæve använt till plogbilar förr, men vad som nu är känt ville man ha det till rättspinnar, hyvelstockar, små träklubbor, "sochbartelobbar."

För att få apalden, träet djurt skulle det skadas på rot med sommartid och tveta på rot och fjällas på hösten.

Apald synes knappast dö ut. Fördar stammen står där ut rotstott.

Helleri i okt. 1949 Carl Franzén

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzén, Gotl

Gotland

Helleri.

Vildpäron, "piggas", slainpiggas.

Vid alla gamla gårdar och gamla gårdstammar, utom vid N. härad järnåldershusgrunder, brukar det finnas "piggas". En större sort som småpäron, som sent på hösten var ganska goda fast hårda, jag vill minnas man kallade dem ibland för "pävar". Vid Strandridargården å Byllej är några sådana trån i en gammal trädgård som kallas "Pärgårde".

Pävar eller piggas brukade man koka eller ibland steka i askan eller "kyren" i spisen. Somliga lockade dem i uggn, eller att ha sturit ett kors i, eller kluvna i kors, då man på vintern lade dem i vällingkottet eller barnen åt dem "lovra", "pärgottar".

En annan sort fanns som man kallade "slainpiggas" som jag ej sett mer än ett träd som finns vid Helleri skola å Tjellings gårdsplan. Dessa frukter är ej större än körsbär, i form som bergamotter, men så litet den milda grad hårda och besta. Jag vet ej vad sådana använts till, men barn kunde gnaga dessa i sig sent på hösten då de voro frostlagna. Helleri i okt 1949 Carl Franzén

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 20452, C. Franzen, Got

Gotland

Fläder

Fläder fjäckerom här någon gång i Lwädgård, ej för
 nära huset, ty den "luktade så starkt". Man brukade bloms-
 ororna och använde dessa till de emot järksjorning som
 smittdrivande medel. Den som ej själv hade eller tillvara-
 tog fläderblommarna köpte sådana på apoteket vid
 behov. Av fläderbären lär man någon gång gjort
 saft och blandat med brännvin "fläderbärsbrännvin",
 som man blev varm vid. Inom socknen växer
 fläder i stor myckenhet å Wyllej som planterad
 och sedan förvildad här och var. Bygdens folk har ej
 haft vidare intresse för buskarna, men en hollnäs-
 tare som varit här ett år var mycket intresserad
 och tillvaratog både blommor och bär till de och saft
 m. m. Han var Jean Tulleborg, dit han åter flyttat
 och det han eventuellt kunde ha berättat borde
 bli berättat från Skane.

Något vidare om fläders fjäckammer ej här.

Hellvi i Jan. 1950
 Carl Franzen

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Gotl

Nyponbushen

Gotland¹⁷

Nyponbushen växte här och var i hagar och vassa härad i Åkerdiken, arast och ägogränset, länge vägar o.d. Hällvi.

"Njåponbushen" kallades de ibland, "lymbushen"; blommorna kallades "njåponblommor", vilde försöras, vildrosar. Som artuzget "lymne" kunde man ha detta till att stypa i gädesgäddor och lägga avan på stendunor, ofta att hindra smådjur, hörs o.d. att komma över eller genom.

"Njåponer" polvade man på hästen och lovade i egen aftast efter att ha blivit dem och lagit ut "lusen", fröna.

Man brukade "njåponsåpse", som var "guttu brädosamt" och med lite vjåpgräddor och skuren sölmandel gör det ännu att äta i nuvarande tid, kanske mera nu än förr, ty de gamla ville mest ha stadig mat som "stydde ryggen". Något häcklyveri om vitaminer o.d. fruktorn y i äldre tider.

Hällvi i jan. 1950

Carl Franzen

Släta, "lymne", "släibuskar".

Gotland ¹⁸

"Lymne" växte överallt, på laven ängar och hag-
buskar, i och vid slenkelmar, "lymnevasar".
Dessa hävades

I gamla full var man nog fiendligt stämd emot
lymne och det ansågs som efterblivenhet att gj utrota
den, men den var ett gyllerligt skydd för en del vilda
djur och fåglar och även till föda för dem.

Avbruggen lymne kunde ibland användas att stoppa
till hül i slängel för smådjur, att lägga på slendunar
för höns o.d. att släta kvannar omkring tvärdam-
mar, med stacholtkar, för att hindra kallar att kom-
ma upp. m.m.

Till "pyllspinnar" karrspinnar" tog man de smidde
länga spetsiga grenar som skulades och luktades och
användes när man lade blodkors, att hälla ihop
karrskinnen.

När "släias glungar da luktas mjöden", då satte man
märknäs vid lekplatserna, uttratta "lypsar" i träskor; då
skulle även protatis sättas. "Släisaft" gjorde man av
"släias" på hösten. Ibland ät man bären när de voro frost-
bitna.

Helleri i jun. 1950
Carl Franzen

Älm, "älm", "älme"

19
Gottland

Älm har i förekomst i senare tid här bara här
än som prydnadsbush vid någon gård; i vildt Geller
littstund något ex vid Hidervikens v. strand och
i Hammarsängen i dräbro.

Som möbelsvirke var det eftersökt av smickare
Älmelöv var utmärkt att "klappa" till Jären.
Att "pikka" älmelöv till svinnens förekom, men
då vanligen av plantor eller rotskott eller
ynge träd.

Äsp, "äsp", "äspe."

Äsp förekom här endast sparsamt,
den används mest som ett strögräs. Användes
litt ved, samt någon gång att klyva till "hordar"
gärdsel.

Äspelöv klappade man ibland, det används bra
att ge hästar på vintern.

Friske äspgrenar fick Jären ibland på vintern
att gräsa barken av. Jägare lade ut äspgrenar
litt här på vintern och "skjunt" här på "äspe".

Geller i jan. 1950 Carl Franzye

Sälj, "säl."

Gotland²⁰

Sälj förekom endast i något exemplar
på samtliga mark. Därom seed man ej annat än att
"säl" var löst och bara till bräddfyller, ären an-
vändes till därav till "sigdspanor" brädfyller
för lin.

Vide "vidje."

hnda användningen här av vide synes ha ex-
ist till "vidjebänder" när man tygade "vätki-
lumar", mera kulfälliga stängrel för ledesfält.

Även till färfoder "knippse" man lov av
"vidjebuskar".

Poss, "puss"

Puss lär man juva lagt i sängbalmers
emot loppvor. Enligt P. K. Säre har man lagt
puss på dricka i äldre tider, men där om seed
man inget här nu.

"Släckelsbär"

Förekom othade förekom vilde som man plucka-
de och kokte "släckelsbärsgröt" på (kräm).

Hellvi i jun. 1957 Carl Franzié

Wagbær. (ibland kallat "lyne").

Island ²¹

Wagbær förskott ibland i senare tid
planterad till trädgården omkring trädgårdar. Helt
som vid denna högg man för skammare
till råttspinnare i släpplådan, även till hand-
väpnen till "lånare" (pinnar).

"Bainvidje", Bainvid.

benyttades ibland även till råttspinnare
och till årtullar i båtar, nätkarlar o. s. v.

Brakved (Fragula) "Kobär".

Jag tycker mig ha hört att man använt
brakved bark till te för avfäring, men ej fullt
säkert.

Vimbär "rips".

Minnes man endast som odlade eller förvildade
användes att äta, eller till saft.

Hörsbär, "hysbär".

Som odlade, eller förvildade, användes bärens
att äta, eller till "hysbärssylt" eller "hysbärssaft".

Helt i juni 1950 Carl Franzen

Sibbesticka, "libbasluck"

Gotland ²³²

Fanns alltid före vid varje gård, eller gammal V. härad
samt. Slammen skars vid blomningen och lades - Heltvi
tades och användes för att hålla korna friska
och för att få matlust. Man tog litet dånar och
med höfrö eller "hainyle" i ett sprun och hällde
hett vatten på ("hite på ti konar").

Som gröna använde man bladen att grida nöten
och ären härkas ibland, imot nötbloms/sting-
lingen) och andra "brims".

Hummen, "kumming", gar-kumming.

I tillmånhet vid vävande på eller i närheten av
gårdar. Före mer än nu tillvaratogs de mogna fröna.
I surbrödegen, grovbrödegen lades alltid en väv
kummen, i "högröt", rotmos lades kummen, i-
blvad ären i "dricksäupe", annars blev man "väv-
stimm".

Än kummen vid tvolit brukades ibland.
Kummen lades ären på en flaska brännvis till
"kummingbrännvis".

Heltvi i jan 1949 Curt Franzen

23
Pepparrot, "pipparot."

Gotland

Denna finns vid varje gård, såväl som gammal härad
med komst. Rötterna i pepparrot användes till
kottat gjäddfisk, gädda och aborre, vidare i kottat
säs till kottat kött "pipparotskytt". Till hud-
reklamde medel vid "häll och stygn", rötterna rot
inlagt i en blut.

Helleri

Rötleka, "nyllikå."

Pluktades vid blomningen och torrades, samt
användes någon gång, som magmedicin, att
torka te på.

Skvadram, "lummar"

Endast härd här i trakten från Holmar i Far-
dumeträsk. Man pluktade dem vid blomningen
och använde dem om vären till korva om de voro
"sådige", äro dåligt. Man drog hett vatten på,
"hite på". Det var dock ej så vanligt med dessa
men jag minns från en 15-års ålder jag var med
en botargubbe från Träskholmarna och "pluktade
lummar" till korva.

Helleri i Jun. 1950 Carl Franzen

Tarvall

Gotland¹²⁴

Tarvall lär man ha haft i gammal medicin N. härad emot ont av "di sanna vder jüddi." Botare lär ha Hellvi använt detta medel. "Di sanna" lär sky tarvall och man brukar också deras uppkomste vid dans:
"Stek din störstefarsed för tarvalledarvall."

Malört.

Den skars i blånningen, och knipades och fick lottan. Lades ibland i sänghalmen emot loppor.

Man gav malörtslag till korva för malheur.

Vår Lammes jakt "Lundresjauke" flata masti i lervan. trilde man i dem malörtslag.

Malörtsbrännvin gjorde man av "malörtsknopp" och brännvin i en flasken, det var bra för magen.

Taklöti.

Om denna väde på tak, var det skydd för åsknedslag. Man har använt bladen blivna att lägga på vissa ställen så, möjligen var det för någon sorts inflammation (det har jag glömt).

Johannes halsbyggardag)

Hellvi i jun. 1950 Carl Franzen

Fibast

Förekommer endast som odlad eller som såden för vildad; härad
vildad, injekt i gammal medicin emot ont.

Gottland
Helleri

Salmbar [Rubus caesius]

Brutades till salmbärs sylt.

Wannomill

Förekommer endast odlad eller såden för vildad; användes
att lägga på sjuka kroppsdelen att "fördele värk."

"Kamillblomma", brutades både flera användningar
i folkmedicinen, jag vill minnas, även till te emot
något ont.

Vänderot, "vännerot."

Brutades i folkmedicinen ofta.

"Yllesläkte"

Brun, ullig harsalg som kom i land vid sand-
stränder, togs, om den var fin och fin och fri från
"håtar", blästäng, till varn till svinfoder, då man
kokte den så att det blev gelé, ibland brutades den
och förvarades. Förvisso användes den till götning,
på skrävorna som annan släkte.

De varna förna Helleri i jun. 1950 Carl Franzén

Träd vid gårdar.

256
Gotland

I äldre tider hade man i regel inga stora träd eller barrträd vid gårdarna, möjligen någon någon stor grun eller tall där man hade en vindflöjel. Av lövträd som prydnadsträd förekom: ek, björk, pil, proppe, ask, orml, ampel, asp, lönn, kastanj, lind, alm m. fl. Valnöt förekom vid någon enstaka gård. Av buskar som häck förekom hazorn, syren och liguster.

I senare tid har man på en del håll planterat grun som vindskydd för hus och trädgård.

Som alléträd förekom vanligtast kastanj och lönn, någon gång alm, samt ask.

Som prydnadssträd förekommer i några fall här klibbal å Juktig markt invid Bångår vid Västlings. En skeppare som på medio av 1800 t. byggde och anlade gård med trädgård här tog hem en delning af frön från Stockholm i Fardumeträsk och planterade i trädgården invid ån vilket var moderträd till en mängd andra som ou fjärrs där och förökas sig långt an.

Hellerö i jun. 1950 Carl Franzén

Om träd som sjö och lundmärken.

Gotland ²⁷

Ur en skryppares anteckningar i en almanack 1874
"Väs Juktars forstskälle" - Gårda kyrka öfver ett
stort lummigt träd, båda trädarna skilda en 100
famn."

N. härad
Helleri.

"Insextling till Lörje": Tallen hålles Verder om det
stora löfträdet på Bodins gård gifv grundet kullen
klar."

"Till Kyllby: Klar Gravtar då man kommer nord
från och skall till Kyllby är Malms granen öfver Vot-
egnen."

"Grund. Bilde Märket, Reide Misloper på Punge-
kalintens innersta kant - Malms Granen öfver Södra
lundens Norra kant på Furillen. En stor lunde. En ~~stor~~
Talle lite skild från de andra, med krotzig lopp, liksom som
en liten gata (på Södra änden af Furillen)."

"Verder Bilde. Pungekyrka på Strandengen.
Perssons Tallen utanför Smaj Eld."

"Gailen. Kartskåken i kanten på Pindens vstra kant och Malms
Gran på Svige kalkladas Norra kant en famn in, 6 famnar."

Helleri i jan. 1950 Carl Franzén

Levande bräd och bestrakar som stängsel.

Gotland²⁸
Hellerö

Detta förekom endast i undantagsfall, såsom när vid N. Klänas
vägen ängsräns var ett längre lymnevärt som var
agenomträngligt. Vägen inplökning av levande grenar
är ej tänkt. Klippda träekar av hagorn eller liguster
förekom som stängsel invid vägen brädgård, i övrigt
ej. I mycket låga bestånd av ex. embuskar och "lymne"
som var vanligt vid sidan av smala skiflesvägar, kunde
vägen gång värdigheten utgöra det väsendliga stängslet,
med ifyllande, vid flera bestånd, av gärdsel. Pellträkar
förekom ej här.

Vildsvensk bräd vid ängsräns och vägar.

Långe vägar var det företrädesvis astk i öppna platser
i vägar vid ängsmark var det ängens dominerande
brädslag och björk och hassel och ännu astk.

I ängsränsen till eller emellan åkerfält förekom embuskar,
rätt ofta axel, nypon, slånbar, ibland vide.

Som stormskydd verkade förednämnda bestrakar i
förening med stendunar eller brädgårdsgärdar, men
hade olägenheten att vindskidorna samla smutsvor,
som kunde skada ex. rågfälten.

Hellerö i jan. 1950 Carl Franzen

Stormskydd.

Gotland 29

Täldre lider var förutnämnda stormskydd sedan N. härad
att man behövde ha bekymmer för den saken, men nu Heltvi
i senare tid med obligatorisk forka och där man bort-
huggit stormkapparna och ditat sand och grusjordar-
na för djupt efter levrediska berättelser, så att man
fått nämnda jordar vändelösa, så får väl levredis försöka
lära sig lite av erfarenheten och komma med en "ny upp-
finning" att höja markfuktigheten och plantera vindskydd.

En jordbruktsapostel lär ha föreslagit något utlänskt
träd lämpligt till stormkappor, men annars borde väl
astk och axel vara lämpligaste, trots att det är inhemskt,
på torra marker och sälg eller björk på myrmarker.
Sågvetta löta buskar borde ej vara lämpliga emedan de
samla snö.

Särskilda bruk för bark eller lövtäckt har ej
företag, ej heller skubbskogsstyrelse, lövtäckers var
ju är naturligt ännu och träd längs vägar, vanligast
eller träd längs grändiken, stormkappor, om man
får kalla så förelädda saker med så modärd namn.

Heltvi i jan. 1950 Carl Franzius

Dahlström, Dotter m fl.

Gotland³⁰

Gamla träd vid gårdat eller i omedelbar närhet d. härad
hade man aktning för i äldre tider. Om ett sådant
höggs ner blev det olycka över gården, ibland om ett
sådant bläste omkull eller dog ut betydde det någon
svårighet i familjen eller släkten från gården.

Helleri.

Ett exempel. Biskopsasken, vid Biskops gård i Bunge
var ett stort gammalt träd, vida synligt, ären använt
som sjömärke. Vintern 1942-43 bläste detta omkull.
Jag berättade detta för en här bosatt bungebo (Dahlström
från Ducker) "Jäsa, sade han, har Biskopsasken gått
då går väl snart utkar Blomgren (ägaren) må då."

Egendomligt nog så dog denne ett par veckor där -
efter av hjärtslag i förening med en brandskada. Han
var den siste av sin släkt vid gården.

Malms-granen, förelt nämnd som sjömärke
bläste för trätt många år sedan omkull, detta satte man
i samband med senare kontakter och brand då alla kro-
nomsbyggnader förstördes; senare blev gården styckad.

Parvalds-granen (vid Parvald, härbo) "Går den då går Pa-
valds", säger man.

Helleri jan. 1950 Carl Franzen

Malört i klädstöps. N. m.

Golland³¹
N. härad
Lälsbo.

"Dä hadd vi alltit onallört i klädstöpsen, för mal,
u allt anne."

"Malört i dekotel emot länajuka.

"På våren när komat var länajuka u laidsige (aptitlösa)
dä va dä li ut u plucke rågbredd, u så to vi mal-
lört u så en bit lugglobak u så kokte dä u ga
dem. Dä va li hälle i dem em di int vidd dricke."

"Lidbardeuti, dä hadd vi mä li hida prä (hälla varmt
vatten på) li gi dem." u så li grido dem mä, så här
yrar ryggen för krampmack (nötkrona), grido mä
gröna bladag. Di fick aldrig värmtölar (larvbölder
under huden).

Hässlov. "Brännäfflar, dä bruket vi plucke u ha
li blande i daigne li hysen; man fick bracke dem."

Hässellöv.

"Ribbe hässellöv li quisar, dä hadd vi ribbes hele
säkrar, dä äb di bra dä, i ett spann u hälla vatten
prä u så lido mjöl, stuvadmjöl"

Sqm. Fru Dora Vallin Hellvi, Jidsjöbo 1893.

Hellvi i jmn. 1957 Car

Kungsljus

Gotland 320

H. Härad

Hellvi

Emot något slag av hosta använde de gamla te på kungsljus, detta är dock långt leilubika. Från 1880 t. minnes jag att min farmor brukade sådant, men jag har inget minne om det var på blommor eller blad.

Häns Oskar Hedberg Fardume i Rude berättade att i hans barn-tid använde de kungsljus liit te. De tog hela stammen med blommor och blad och kockade, men han ville minnas att de använde blommorna, såväl som teet mest användes emot "fjerkylning" (snuva och hosta).

"Kaijras" [*Allium scorodoprasum*]

En ä gamla gårdar och tomter vid vägen löt kött med långa inombes em. breda blad, brukade man hacka bladen och koka mjölk på, ibland till kokt strömming. "Kaijsäpse" var gamla vanligt om våren; hackade "kaijras" i mjölkvälling, användes ännu.

Skilöv. "Skilöv kokte till druck imot blodspj-ning" säger 80-åriga Olofsson Hellvi i Lurunda

Hellvi i jan. 1950 Carl Franzén

Gollard
N. härad
Helleri

Värke liit korzarbeten m.m.

Bänder eller sargen liit rissel, att sätta såd med, klövs av nätklurem rå tall. Till nätet hade man klurna granrötter som skars flata och flätades.

Till girkorzar, att bära på ryggen, var bollen en en fyrbräda, de stående spröken av en delning av eller raka grenar, samt flätningen av klurna en- eller granrötter.

Till sätkorzar eller såtkorzar använde man också enrot, granrot och ännu saltrotter, liit flätningens omkring liggande spröb.

Till spänkorzar för diverse klöv man av tall.

För repslagning synes man i här använt något vare sig spinn bark eller bark vad jag kan finna.

Bark har ju förekommit liit diverse bevisningar men hade den varit hitford. Tälde liit, och i nord-liden på 1870 då man bytte väg med ryssar emot salt var den rycka rågen i barkmatto.

Rötter för korzarflätning hade man syppelugna och barken samt beentade i ringar. Dades i vatten för användningen.

Helleri i jun. 1950 Carl Franzius

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzen, Goti

"Wappe lang" I de Vikströms berättelser:

Gottland 34
Sö och N. härad
Hejde

"Di hadde hundretals små lank, u va lang di klappse, äskelång u björkelång m. Di kuggd ner grainat u så knippse man små knippse. De var som en stor kniv små en krak så häre. Di kaup sänne små sumli gärde av siggpijor. Di baunt ihop små björkvidjar li skapar. Di laggd upp då ja ett leff som var yppe, men då satte di emot.

"Humming, då hadt di alltit i grovbrö, u så i drickesäppe. Di la humming i dricke u kokte upp, u vade av små vatten u ägg u vaitmjöl. Om di inde hadde humming så la di kryddpipor i, men då vidd inde drängar ha.

Hummingbrännvis, då laggd di hummingen i u så fickt då stå li dra.

Ämmlang li greisor, då ribbe man av i spanne då, u så mjöl ja. Ibland slo man hilt vatten ja, um langes va lant, ja di lortete ämmlang små, då gärd di dei. Då var mest så häre unge sum hadde väre upp sum man to av.

Brubons, då ribbe man av li bynsi u blande i daigre
[Rumex crispus o. o.]

"putadissu blei.

Gotland 35

Kärselknapp då hadd di hatt i bröduigen när då var. Sö härast ont um seid, hörd ju di sa.

Hjide.

Mallört då lögga di i brännvein, di hadd när di hadd ont i magen. Sumlige lögga mallört i sünypalmen, men då skudd int vare bra, då ble mact av.

(sags) Puss hadd man li lögga i süngras då var bättas inok luppen, då luekle sa starkit.

Fläddar, då hadd sumlige i freigardar, men int inno bi duri för då var så starkt lukt. Di pluckte blommor u locke - då kokte di fläddar när di var förköilde.

Möbelvirke, "Möbelvärke", då lögga di i vatten skunt, där nere bei Sitarangi där or då en sän här där då var stillo vatten u där lögga di plankor u så lögga di slainpa, då skudd lukes ör. Då var lung- frei, då va väl bad' älme u aite u or di hadde.

(säger) När sagi gick da sägga då: Skynd jär, skynd jär, skynd jär!

Där bi sagi vist ju int um döfanns när byse där naj, men för ett anne ställe där gick ände ut en

sin där berghytte, du var när ja va leides, som
ja gick där långsamt, han försökte där omkring,
han hade gröne kläder u en sand myssa, u så var
han så här lång (i all). "

Älléträd.

" Lörd du hade di en träd allé av bi Roma klostet,
Krogarens allén, han var en träd Hjöringsväg lång. De
hade varit en krog där.

I Uxallén var där mäst mä älmor u äskor.

I Store allén var där mäst äskor.

I Nordvängsallén var alle sorters träd, älmor
u äskor u flere sortar, num ju inte minns. "

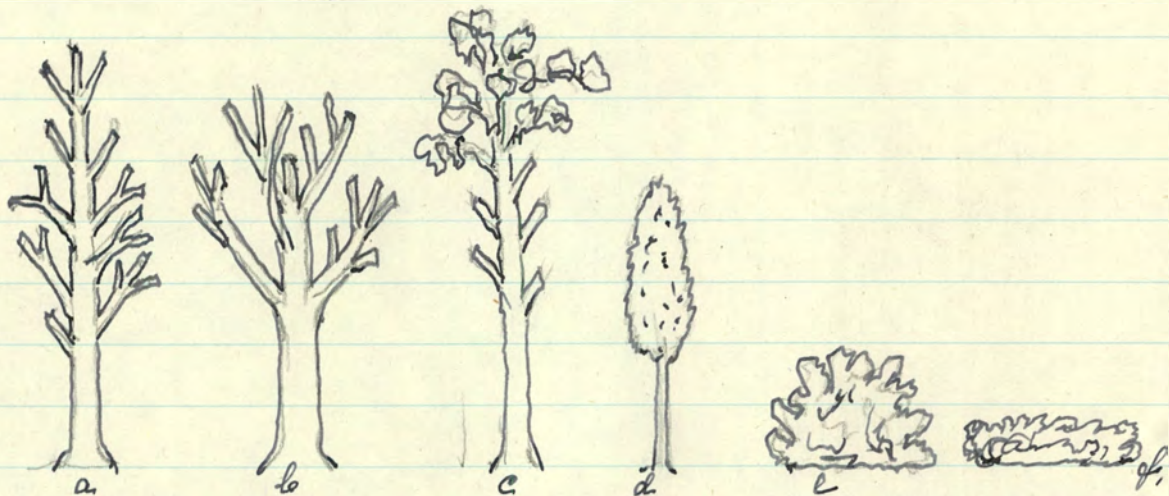
Sym. Ida Vikström, Heliwi i Glejde 1871. nu, Tiesby
Heliwi i jän. 1957
Carl Franzén

Godlund
H. hävande
Roma.

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Acconr. 20452, C. Franzén, Gotl

Former av klappade träd.

Gotland³⁷
N. Härad
Kelleri

Taller och vid gårdar brukade man klappa ask och lönn ungefär som fig a och b.

Vid gårdar brukade man klappa asp höj man i toppen av, som fig c. En kunde man vid rådjursingar knäsla upp som fig d. Båttvuxen en funns endast i skog eller i låga betland.

I hag och hedmark hade enen leuckform vanligen som e. f. Klippning på rotstubbe förekom ej.

Kelleri i jan. 1950
Carl Franzen